

**“MAHMUD QOSHG‘ARIYNING “DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIDA
TA‘LIM, BILIMLARNI UZATISH VA TASHKILYIY MADANIYAT
TUSHUNCHALARINING TAHLILI”**

GHIYASI SHOKORULLAH

Annotatsiya: Mahmud Qoshg‘ariy va uning “Devonu lug‘otit turk” asari turkiy xalqlarning ilmiy, madaniy va ma‘naviy hayotida beqiyos o‘rin tutadi. Ushbu nodir asar turkiy xalqlarning tilini, dunyoqarashini, hayot falsafasi va qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan nodir yodgorliklardan biridir. Ayniqsa, asarda ta‘lim, bilimlarni uzatish hamda tashkiliy madaniyat tushunchalari keng yoritilgan bo‘lib, bu orqali Qoshg‘ariy zamonasining o‘ziga xos ilmiy va ijtimoiy muhitini chuqur his qilish mumkin. Asarda ta‘lim va tarbiya masalalariga oid fikrlar, bilim uzatish usullari va turkiy xalq hayotida o‘zaro aloqa hamda tashkilotchilik madaniyatining shakllanishi aniq aksini topgan.

Kalit so‘zlar: Mahmud Qoshg‘ariy, Devonu lug‘otit turk, ta‘lim, bilimlarni uzatish, tashkiliy madaniyat, ustoz-shogird, maqollar, turkiy xalqlar, ilm, madaniy meros.

Mahmud Qoshg‘ariyning ilm va ma‘rifat borasidagi qarashlari o‘z davri uchun ham, bugungi kun uchun ham ahamiyatini yo‘qotmagan. U asarida ta‘lim sohasining asosiy ustunlari, bilimga chanqoqlik, ustoz-shogird an‘analari, bilimlarni zamonaviy usullar bilan uzatishning ahamiyati, milliy birligimiz asoslari haqida so‘z yuritadi. “Devonu lug‘otit turk” nafaqat lug‘at, balki o‘z davrining ensiklopediyasi, didaktik qo‘llanmasi va madaniy ko‘zgidir. Asarda faqatgina so‘zlar va ularning ma‘nosi emas, balki ushbu so‘zlar ortida turgan an‘analari, qadriyatlar, tarbiya va axloq me‘yorlari, ta‘lim tamoyillari ham o‘z ifodasini topgan. Qoshg‘ariy ta‘limga oid ko‘plab maqollar, hikmatli so‘zlarni keltiradi va ularni tahlil qilib beradi. Masalan, ilm olish ham har bir inson uchun eng oliy vazifa ekani ta‘kidlanadi, “Ilm izlagan yuksak martabaga erishadi” mazmunidagi ko‘plab iboralar bunga dalil bo‘ladi. “Devonu lug‘otit turk” asaridagi yondashuv o‘z davrining o‘ta ilg‘or tafakkurini ochib beradi. Bilimlarni uzatishda ustoz-shogird an‘analari, ma‘lumotlarning avlodlar avlodga o‘tishi, shoir va olimlarning jamiyatdagi mavqei, xalq orasida ilmga, o‘qishga bo‘lgan hurmat va e‘tibor yuqori darajada bo‘lganini ko‘ramiz. Qoshg‘ariy nazdida oliy ma‘naviy kamolot va tashkiliy madaniyat asosi intizomli, ma‘rifatli va madaniyatli avlodni yetishtirishga asoslangan edi. Ilm olish esa insonga hurmat, axloq va odob keltirishini ta‘kidlaydi. U keltirgan maqollarda ham xalqning turmush tarzida bilim va madaniyatning tutgan o‘rni, uning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati o‘z ifodasini topgan [1].

Ta'lim jarayonining samarali bo'lishi uchun Qoshg'ariy tashkilotchilik omiliga, ya'ni tashkiliy madaniyatga alohida e'tibor qaratadigan yozuvchi sifatida ma'lum. Asarda tashkiliy madaniyatning asosiy nuqtalari keng bayon etiladi: mas'uliyatni bo'lishish, jamoaviy harakat qilish, fikrlar xilma-xilligiga ochiqlik va o'zaro hurmat madaniyatini mustahkamlash zarurligi ko'p bor ta'kidlanadi. Aynan mana shu tamoyillar tufayli turkiy xalq hayotida ijtimoiy birlik, baraka, taraqqiyot va intizom shakllana boradi, deb hisoblaydi Qoshg'ariy. Maktab va madrasalarda ta'lim jarayoni doimiy rivojlanishda bo'lgan, shogirdlar o'z bilim darajasini oshirish uchun yangi ma'lumotlar, yangi tajribalar bilan boyishga intilishgan. Ustozlar esa o'z bilimni avlodlarga uzatishda fidokorona mehnat qilganlar. Ilm uzatishda asosan og'zaki va yozma an'analar birdek muhim bo'lib, Qoshg'ariy har ikkala usulga to'xtaladi. Og'zaki ijod—maqollar, aforizmlar, tarixiy hikoyatlar va folklor asarlari orqali ma'naviy boyliklar keng ommaga yetkazilgan. Yozma an'anada esa asarlar va kitoblar yordamida ilm, madaniyat va bilimlar avloddan-avlodga saqlanib, keyinchalik mukammal manbaga aylangan. Asarda ilm olish va uni boshqalarga yetkazish, bilimni til va so'z boyligi orqali oshirishga ham katta e'tibor beriladi. Til boyligi faqatgina so'z zahirasi kengligini emas, balki ijtimoiy, madaniy va mafkuraviy boylikni ham anglatadi. "Devonu lug'otit turk"ni o'rgangan har bir inson o'z oldiga faqat lug'at emas, ulkan bilimlar, tarbiyaviy va ma'rifiy darslik oldiga kelganini his qiladi. Tashkiliy madaniyat masalasida Qoshg'ariy xalq hayotining o'ziga xos tomonlarini o'ta noziklik bilan tahlil qiladi. Jamoa ichida tartib-intizomni, har bir a'zo o'z vazifasiga mas'uliyat bilan yondashishini isbotlovchi misollar keltiradi. "Devonu lug'otit turk"dan joy olgan maqollar zamonaviy tashkilotchilik madaniyatiga ham xos mezonlarni o'zida jamlagan. Masalan, "Tarbiya ko'rgan el uzilmaydi" mazmunidagi so'z turkiy xalqlar hayotida tartib-intizom, sadoqat, o'zaro hurmat va birdamlik asosida faoliyat olib borish ahamiyatiga dalildir. Oila va jamoa—millat taraqqiyoti uchun asosiy poydevor ekanligi keng yoritiladi. Shuningdek, har bir insonning jamiyat oldida o'z vazifasini sidqidildan ado etish, o'zini va boshqalarni hurmat qilish, oshkoralik va muloqot madaniyati katta qadriyat sifatida targ'ib qilinadi [2].

Qoshg'ariy asariga xos jihatlardan yana biri milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'un holda aks ettirishidir. U turkiy xalqlarning urf-odatlarini, an'analari va marosimlariga oid misollar beradi, bu orqali ajdodlar tajribasidan o'rnak olish, ularning bilimlarini zamonaviy taraqqiyotga moslash uchun harakat qilish g'oyalarini ilgari suradi. Ustoz-shogird an'anasi haqida so'z yuritish ekan, Qoshg'ariy ustozga hurmat, shogirdni esa kamtarlik va ilmga ixlos bilan yondashishga o'rgatadi. Ushbu an'ana bugungi kunimizda ham zamonaviy ta'lim tizimlari uchun dolzarbligini saqlab turibdi va yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik, axloqlilik va milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Asarda keltirilgan hikmatli so'zlar, tarbiyaviy g'oyalar, ilm va madaniyatga doir fikrlar nafaqat zamonasining, balki butun

turkiy dunyoning ijtimoiy hayotida doimo yangi ma'no va mohiyat kasb etmoqda. "Devonu lug'otit turk"ning o'zi turkiy xalqlarning tafakkur xazinasi, ilm-u ma'rifat maktabi, milliy o'zlikni asrovchi manba vazifasini bajaradi. Bu kitobni o'rganish, uning konsepsiyasini bugungi davr hayotiga tadbiq etish ilm-fan, tarbiya va tashkiliy madaniyatda katta natija beradi. Ta'lim tizimi ham ana shu asosiy tamoyillarga tayanganda, ilg'or va innovatsion rivojlanishga erishadi, jamiyatda uyg'unlik va taraqqiyot kafolatlanadi [3].

Qoshg'ariyning ilm-fan, ta'lim va tashkiliy madaniyatga oid fikrlari xalq orasida keng tarqalgan, zamonaviy ijtimoiy taraqqiyotga poydevor bo'lgan. Uning asarlari nafaqat tilshunoslik, balki pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik sohalarida ham katta ahamiyatga ega manba sanaladi. Qoshg'ariy til boyligining, xalq donishmanligining, ustoz-shogird an'anasining, tashkilotchilik va mehnat madaniyatining teran ildizlariga e'tibor qaratadi va bu tamoyillar orqali turkiy xalqlar taraqqiyot yo'liga yetaklovchi muhim qadamlardan birini tashlaydi. Asar bugungi kunda ham yoshlarni ta'lim va tarbiya sohasiga qiziqtirish, ularni mintaqamizning ilmiy-ma'naviy ildizlari, milliy an'analarga hurmat ruhida o'stirish uchun beqiyos ahamiyatga ega. "Devonu lug'otit turk"da aks etgan ijtimoiy, madaniy va ilmiy qadriyatlar jamiyatimizda harakat qilayotgan har bir inson uchun hayotiy dasturulamal bo'lib xizmat qiladi. Bilimlar avloddan-avlodga uzatilishida Qoshg'ariy ilgari surgan g'oyalar va yondashuvlar har bir zamonaviy o'qituvchi, olim va yoshlar uchun o'rnak bo'lishi kerak [4].

Xulosa: Umuman olganda, Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida ta'lim, bilimlarni uzatish va tashkiliy madaniyat tushunchalari har tomonlama asoslangan. Bu asar milliy taraqqiyot, jamiyat barakati, ma'naviy yuksalish va madaniy taraqqiyotning ajralmas qismidir. Ushbu asarga chuqur yondashuv, undagi qadriyatlarni zamonaviy ijtimoiy hayotimizga tatbiq etish kelajak avlodni yetuk inson, haqiqiy ma'rifatli va madaniyatli shaxs bo'lib ulg'ayishiga xizmat qiladi. Yuz yillar o'tsa-da, Qoshg'ariy asari mazmuni, undagi yuksak g'oyalar, ilm va ma'rifatga chorlovchi hikmatlar hech qachon o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. "Devonu lug'otit turk" har birimizga ilm, axloq, odob va madaniyatni, insonparvarlik va millatga sadoqat tuyg'ularini o'rgatishda davom etadi. Shunday qilib, Mahmud Qoshg'ariyning asari ta'lim va tarbiyaning, tashkiliy madaniyat va bilimlarni uzatish tamoyillarining boy manbai sifatida, avlodlar uchun ulkan ma'naviy saboq, bebaho ilmiy merosdir. Bu asardan ilhom olgan holda, zamonaviy jamiyatimiz va yosh avlod o'z taraqqiyot yo'liga aniq va to'g'ri yetakchi qadamlarga asos solayotganidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'otit-turk. Tarjimasi va izohlari: S. Mutallibov, B. Sarimsakov. – Toshkent: Fan, 1960 (qisman).

2. Karimov, I. A. Mahmud Koshg'ariy va turkiy tillar tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 1997..
3. Bartold, V. V. Turk xalqlari tarixi va madaniyati haqida maqolalar. – Toshkent: Fan, 1993..
4. Nadjip, H. O'rta asr turkiy adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 1979..
5. Erkinov, A. A. Turkiy tilshunoslik tarixidan. – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
6. Clauson, Gerard. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. – Oxford: Clarendon Press, 1972.
7. Dankoff, Robert. Mahmud al-Kashgari's Map: World View and Cultural Vision. // Journal of Turkish Studies, 1980..
8. YUNESKO. Mahmud al-Kashgari 1000th Birth Anniversary Materials. – Paris, 2008.